

A kisebbségi sors és a „melancholia hypocondriaca” végzetdrámája

Jókai Anna: *Szegény Sudár Anna*

Greza Ferencnek még a megjelenés évében, 1989-ben született elemzése szerint a címszereplő „huszadik századi Bethlen Kata, aki süllyedő világban, egyre sűrűbb magányra ítélten a példa szerepét vállalja magára”¹. Az analógia azonban nem a kritikus ötlete, Jókai Anna tudatosan építi bele Sudár Anna naplójába. A ritka műveltségű erdélyi asszony maga is utal erre, nyilvánvaló hatással is van rá az első magyar író, aki legszemélyesebb titkait is papírra vetette. Ez a mozzanat egyébként a *Szegény Sudár Anna* irodalomtörténeti jelentőségének is egyik forrása, mert ennek révén tekinthető a „90-es évekbeli, posztmodern hangolású történelmi regény előd”-jének, főképpen „azon újraalkotott folytonosság alapján, amelyet ez a későbbi típus az erdélyi emlékirat-hagyománnyal tart”².

Sudár Anna is árva, egészen pontosan: elárvul a regény végére, mert kisebbik fiának román asszonytól született fia, Balázs, akinek szellemi fejlődéséért, magyarnak maradásáért oly átgondoltan és szenvedélyesen küzd, végül is szüleiivel Bukarestbe kerül, s minden jel szerint románá válik. Bethlen Kata és Sudár Anna számára is a vallás, a keresztény hit jelenti a legfontosabb támaszt. Bethlen Kata Pál apostol nyomán nemcsak elfogadja, de szinte elkerülhetetlennek tartja a sok szenvedést: „Akit szeret az Úr, megdorgálja, megostorozza pedig mindazt, akit fiává fogad.” Páratlanul őszinte, sokszor önkínzó vallomása, akárcsak Sudár Annáé, tudatosan vállalt küldetés, mert jól tudja, hogy „sok háborúságok által kellene nekünk az Isten országába mennünk.”³

Nem ok nélkül tekintették Bethlen Katát a modern lélekelemző írásmód elődjének. Beszámol életsorsa sok-sok körülményéről, neveltetéséről, házasságairól, gyermekeiről, családi és anyagi helyzetéről. Sudár Anna ebben is követi:

IMRE LÁSZLÓ (1944) irodalomtörténész, akadémikus, egyetemi tanár. Debrecenben él.

- 1 Greza Ferenc: Jókai Anna: Sudár Anna in Greza Ferenc: *Vonzások és vallomások (Tanulmányok, kritikák)*. 1993, Tiszatáj könyvek, 237.
- 2 Bárdos László: *Önismeret és beavatás (Közelítések Jókai Anna életművéhez)*. Bp., 2002, Széphalom Könyvműhely, 167.
- 3 Itt és a továbbiakban Bethlen Katát Bitskey István kiadásából idézzük: *Bethlen Kata Önéletírása*. (A szöveget gondozta, az utószót és a jegyzeteket írta Bitskey István.) Bp., 1984, Olcsó Könyvtár.

családtagjait és a lakás renoválását éppúgy leírja, mint Farkas fia sorsát (bátor, véleményét vállaló magatartásáért „beviszik”, megverik, majd házasságkötés útján települ ki Magyarországra), a besúgó magyar szomszédasszonyt és a beszerzési nehézségeket, Petrut, az érte gyermekkorra óta rajongó román erdész „barátját”. Bethlen Katát azért fosztják meg gyermekeiktől, nehogy reformátussá nevelje őket, Annától azért hódítja el román nászasszonya, Ekaterina Balázst, nehogy magyar legyen belőle. A körülmények, a végzet tehát olyan kíméletlenséggel működik, mint egy Szophoklész tragédiában. Ez aztán Katát is, Annát is lelki hipochondriába kergeti, az üldözés üldöztetési mániába megy át. Katának fülébe jut, hogy már felnőtt lánya is gyűlölködőnek, katolikusellenesnek híreszteli, Annának még férje és fia is szemébe mondja, hogy az unokájáért folyó harcban mániákusan túlfokozott gesztusokra ragadtatja magát.

Bethlen Kata kétségbeesetten tapasztalja, hogy felnőtt gyermekei is elfordulnak tőle, Anna meg azt, hogy kisebbik fia, Kálmi mindig román feleségének fogja pártját. És maga Balázs is (míg kezdetben magyar nagymamája meséinek, imáinak világában érzi jól magát) egyre több dolgot vesz át román gyerekektől, majd Bukarest érdekességei válnak vonzóvá számára. (Anna döbbsen vallja be magának, hogy rajongott unokáját egyre kevésbé szereti.) Bethlen Kata odáig jut el, hogy egyenesen Isten büntetését kívánja lányára: neki szóló levelében írja: „mert énbennem bizony hozzád csak a legkisebb anyai indulat is nincsen”. (Az elementáris anyai érzés ellentétébe csap át.) Természetesen: Kata eltorzulását a kivételesen kegyetlen sorcsapások idézik elő: amikor idősebb korában fiútestvérének árván maradt kisleányát, Bethlen Sámuelről gondoskodik, az enyedi kollégiumba járattja, akkor még ettől a boldogságtól és reménységtől is megfosztja a kamasz fiú idő előtti halála. Vergődését súlyosbítja, hogy patológikus viselkedéssel vádolják: „Már egy vér szerént való atyámfia, látván sok keserűséget, mellyel gyermekeimért gyötröttem magamat, azt kezdte hirdetni, hogy nincs egyéb bajom, hanem a melancholia hypocondriaca vagyon énrajtam, melyet az országban a főrendek között annyira elhíresített, hogy már némelyek azt gondolták, hogy elmémben is megfogyatkoztam.”

Sudár Anna magánya és kiszolgáltatottsága is helyzetéből származik. Budapest született, kétévesen került Erdélybe 1940-ben, amikor Erdély visszacsatolása után (egyébként innen kivándorolt) édesapja állomásfőnök lesz. Akit aztán a háború után letartóztatnak, és sosem látják viszont. Anna férjhez megy, egy Kolozsvár közeli kisvárosba kerülnek. Repatriáló Farkas fiát évekig nem láthatja, Kálmi pedig egyre kevésbé tudja elfogadni unokája iránti „szertelen” rajongását. Anna azonban nem torzul el végzetesen, szenvedélyes magyarságtudata nem felsőbbrendűsége alapul (unokáját is előítélet-mentességre neveli), hanem jogos élni akaráson. Ankucával, menyével is kedves, jóindulatú, igaz, menyé is kedveli, olykor nehéz természetű anyjával szemben is neki fogja pártját. Unokája iránti rajongásában mégis van némi egzaltáltság. Olyannyira, hogy hozzá mindig gyengéd, megértő férje, Kálmus is (talán valamiféle féltékenységből?) ezt többször szóvá teszi.

Anna időnként maga is belátja ezt, mint ahogy azt sem tagadja, hogy talán Farkast jobban szerette, mint a „hajlítható” Kálmit, sőt menyé igazát is beismeri: „S akkor Ankuca mondott valami nagyon okosat – s fájdalmasan igazat: Ti, magyarok, szeretitek néha egymást okolni, vagy globálisan a románságot.” Anna ingerlékenységének vannak alkati okai is, de a sors is folyamatosan „gondoskodik” idegesítő, sőt deprimáló élményekről. Kálmusnak nemcsak munkahelyi konfliktusai vannak, hanem súlyos gyomorfekélytől is szenved. Farkasnak magyarországi második kapcsolatából születő kislányánál valami rendellenesség mutatkozik. Kálmi munkahelyi helyzete és házassága sem problémátlan, s a mindennapi életnek is szinte minden eleme (hol a villany-, hol a vízszolgáltatás áll le, rengeteget kell sorban állni stb.) is temérdek bosszúsággal, fizikai és lelki megterheléssel jár.

Mindeme traumák, persze, a románokat sem kímélik, ez azonban nem növeli meg Anna rokonszenvét Ekaterina irányában, akinek a haja eredetileg fekete volt, „most festeti sötétvörösre, de nincs elég ideje vagy türelme, vagy a festék vacak, így aztán mindig foltos a feje, mint egy rozsdás vasbili, olyan, ráadásul őszül a választéknál, ez már a harmadik szín, el lehet képzelni”. Ekaterina is „szenved” hol attól, hogy a lánya sokszor ráripakodik, hol a magyaroktól. (Valami lenézést érez abban, amit csak rátartiságnak, ajándékozási ambíciónak, legfeljebb eltúlzott védekezésnek minősíthetne.) Azt is nehéz volna vitatni, hogy amennyiben a két nagymamát semmi nyelvi, kultúrabeli, nemzetiségi, ideológiai (Ekaterina harcos ateista, kommunista) ellentét nem állítaná szembe, akkor is létezhetne (tehát két hasonló gondolkodású magyar nászasszony közt is) hasonló rivalizálás, féltékenység, sőt ellenszenv is.

Tulajdonképpen nem köthető közvetlenül a kisebbségi léthelyzethez Anna unokája iránti rajongása. Az egész naplóírás egyik (alighanem fő) célja, hogy a távoli jövőben Balázs ebből ismerje meg nagyanyja szándékát (erkölcsileg és intellektuálisan is valóban nívós áldozatvállalását) s főképpen határtalan szeretetét. Amikor nem áldozhat, mert elfelejtett gyónni, elszólja magát naplója céljára, funkciójára vonatkozóan: „Nem gyónok neked, élet-világ-szerelem, ezeken a lapokon már-már görcsbe ránduló csuklóval eleget? Isten helyett, Neked?...” Az „élet-világ-szerelem” túláradó, már-már mániává növvő, többször ismételt szavakkal illetett nagyszülői szeretet kifejeződése. A Baláznak „gyónó” vallo-más ezt az érzést szinte szakrális szférába emeli. Egy ilyen felnövesztett rajongás, persze, elképzelhető volna (tegyük fel) egy dunántúli faluban is, ám mégsem mellőzhető, hogy Anna életsorsa olyan „kifosztó”, „tönkretévő” körülmények közt alakult, hogy mindenféle túlzásnak, „ferdülésnek” részbeni oka a kisebbségi helyzettel hozható összefüggésbe. Bakonyi István joggal mutat rá: „S bár kétségtelenül túlzónak, néhol kissé már torznak is érezzük a nagyanya unokája iránti rajongását, látnunk kell, hogy a személyes tulajdonságok mellett az objektív viszonyok az okai ennek a magatartásnak.”⁴ És arról sem szabad

4 Bakonyi István: Jókai Anna: Szegény Sudár Anna. *Tiszatáj*, 1990/4, 110.

elfeledkezni, hogy ennek az abnormális gonddal eltervezett jövőépítésnek egyik oka a maga életének sokszoros gátoltsága. (Többször említi azt a veszteséget, hogy bár igen jó tanuló volt, szerette a nyelvészetet, az irodalmat, máig roppant sok verset tud idézni, nem tanulhatott tovább.) Tehát Balázsban szeretné megvalósítani a maga eltemetett vágyait, szellemi, erkölcsi, nemzeti színezetű ambícióit.

Gazdag motivációjú aberráció ez tehát. Önmagát joggal sajnálva, s valami-féle jó fordulatot remélve képzeletben azt Balázskára születésekor, hogy a születés utáni üvegablakán keresztül először őrá pillantva nyitotta ki a szemét: „Én vagyok itt, apai nagyanyád, szegény Sudár Anna.” Egy hiúságból és odaadásból születő vágy, hogy a kisded első számú istápolója legyen, közösségi akarattá szélesedik. A végső soron biológiai kötődés etnikai szolgálattá átminősülve artikulálódik, a képzelet és a vágyak világában fogalmazódva (hiszen köztudomású, hogy az újszülött nemcsak nem lát, de nem is néz), s fájdalmas csalódást okozva a regény végére válik illúzióvá.

Amire még az őt nagyon szerető férje is azt mondja, hogy a „fontossági tudata túl fejlett”, az nem holmi rövidlátó egocentrikusság azonban, hanem a kényszerítő körülmények folytán eltorzult életigény és kompenzáció. „Mindent meg lehet szokni, életem rendező csillaga, még ezt a rettentő kitesztettséget is, amit születésemtől fogva érzek. Azt a képtelenséget, hogy miért nem lehetek otthon ott, ahol tulajdonképpen otthon vagyok...? Azt a lenézést, hogy miért szólok azon a nyelven, amin az őseim mind előttem, azt a fal melletti surranást, ahogy megmegrezzenve sompolygunk születéstől halálunkig, mintha valami halálos bűnt követtünk volna el.” Ezen a ponton ismét a görög sorstragédiák fátumának kegyetlensége, kiszámíthatatlansága érződik, a vétlen bűnösség terhe. Ezért volt tévedés a *Szegény Sudár Annában* a 80-as években tetőző Erdély-kultusz, a megélenkülő nemzeti szolidaritás pusztá megfélemlőjét látni. Jókai Anna ugyanis páratlan erővel valami olyasvalamit jelenít meg, ami nemcsak a Ceaușescu-korszak mélypontján, hanem jóval előbbi és sokkal későbbi, adott esetben államilag toleráns kisebbségpolitika esetén éppíly elviselhetetlen. (Ezt szuggesztíven megmutatva az íróban talán az a remény is munkált, hogy a regény legkülönbözőbb olvasói analógiás alapon általánosabb körű és felemelő katarzishoz is juthatnak Sudár Anna sorsát átélve: nem érezhet-e hasonlóan a Magyarországon élő cigány vagy a világon bármely kisebbségi népcsoport tagja, aki „fal mellett surran”, mert úgy érzi, bűnösnek kezelik.)

Az külön kérdés, hogy a közösségi megbélyegzettség különböző mértékben rongálja meg az egyedet. Ezért van az, hogy Sudár Annának még a férje is szemére veti: „azért nem teljesen helyes és nem teljesen egészséges dolog, hogy egy kisgyerek nem elsősorban az őt mintaszerűen szerető, róla gondoskodó szüleihez kötődik”. Ezért igazán telitalálat a regény. Nem a romániai magyarság súlyos helyzetéről szól csak, hanem arról, hogy miképpen neurotizál sok mindent a túlkompensálásra készítő méltatlan állapot. Kemény Zsigmond nemcsak elvben fogalmazta meg, de több regényében főszereplőkkel is illusztrálta: vét-

keink jórészt túlzásba vitt erények – ennyiben Sudár Anna a Kemény-regények „rajongói”-nak is rokona. Kálmi is arra kéri anyját, hogy ne akarjon „mindenben dominálni”, holott észrevehetné, hogy a megalázó közösségi létezőmódtól éppen nem független anyja torzulása, mint ahogy Kemény „rajongóinak” túldimenzionáltsága sem független a XVI–XVII. századi Erdély fenyegetettségétől. Talán Kemény ihletése is benne van abban, hogy Jókai Anna regénye nem az erdélyi helyzetet felpanaszoló művek egyike. Üzenete több ennél: a kisebbségi létbe kényszerülteknek többszörös önkontrollal kell arra törekedniük, hogy alkalmazkodó képességükkel a helyes arányt is megérezzék bármely törekvésükben. Minden méltatlan helyzet torzuláshoz vezethet, viszont minden torzulás veszélyezteti az életképes reakciókat.

A „végzet” valóban feltartóztathatatlan lesz a regény második felében, egyre kíméletlenebb formában folytatódik a harc a két nagymama között. S bár ilyesfajta ellenségeskedés a világ bármely pontján előfordulhat, ez a viszály a regény végére ebben a helyzetben szimbolikus érvényre emelkedik. A kisebbségi magyarság jövőjét, esetleg jövőtlenségét, az elrománosodás perspektíváját mutatja. Más kérdés, hogy miként lehet ezt a regényt a XXI. század elején olvasni, jóval a román diktatúra bukása után, amikorra bebizonyosodott, hogy az erdélyi magyarság megmaradása szempontjából az asszimilációval egyenrangú, sőt fenyegetőbb veszély az elvándorlás. (Magyarországra vagy még távolabbra.) Hiszen a román nacionalizmus számára ez az igazán előnyös megoldás: a magyarok által elhagyott, „kiürített” Erdély. (Természetesen Erdélyben egyes házasságok ma is, holnap is lesznek, tehát a *Szegény Sudár Anna* megrendítő hitelességgel exponált emberi, közösségi dilemmája semmit nem veszít aktualitásából.)

A regény drámaiságát, meggyőző erejét az is fokozza, hogy Anna (akárcsak Bethlen Kata) maga is tisztában van azzal, hogy szenvedélyes, túlzásokra hajló karakter. Politikailag és erkölcsileg támadhatatlan a viselkedése, néha mégsem tudja fékezni ellenérzéseit anyóستársával kapcsolatban: „Nem az a legnagyobb baj, hogy Istent semmilyen formában nem hiszi, hanem az, hogy élete egyetlen mozzanatában sem él a belső törvények szerint. Hány és hány ‘materialistá’-t ismertem, akik némely ájtatos, ‘formai’ kereszténynél többet segítettek válságos órákban az embertársaiknak...” Jókai Anna művészi bravúrja éppen az, hogy Sudár Anna élettörténetével hol az erdélyi állapotokra utal, hol általános családi-lélektani helyzetekre, hol (s a legtöbbször) mindkettőre egyszerre. Amikor, például, azt kell tapasztalnia, hogy Balázs mennyire örül, hogy újra találkozhat kis román barátaival: „Meg kell osztoznom rajta...!” (Tudvalevő, ez általánosságban a felnövekvő gyermekek szereteteinek mindenkori – bár többnyire tapintatosan kezelt – vesztesége.)

Nyilvánvaló, hogy ebben a vonatkozásban a *Szegény Sudár Anna* nemcsak a 70-es, 80-as évek Romániájáról szóló irodalmi művekkel hozható kapcsolatba, hanem a magyar irodalom sok lélekelemző remekművével is Árva Bethlen Katától Németh Lászlóig. Általánosságban igaz, hogy a „székely népballada és az

erdélyi emlékirat-irodalom műfaji hagyományait ötvözi”,⁵ de szélesebb körű filozófiai-etikai kérdésekhez is kapcsolódik. Az olvasó hamar ráismer Brechtre, a *Kaukázusi krétakörre*, két nő harcára egyetlen gyermekért, már csak azért is, mert ez Anna naplójába is belekerül: „Van az a keleti mese. Amit Brecht is feldolgozott. A Kaukázusi krétakör. A versengők középre állítják a zsenge fiúcskát – s aki nagyobb erővel húzza magához, az anyai jog azt illeti... De ehhez a gyereket szinte ketté kéne tépni... akkor inkább vigye el a másik.”

Azoknak a műveknek a sora, amelyek a szöveg idézési körébe kerülnek (ez adja a posztmodernben felértékelődő „irodalmiasság” jó jelű jelenlétét) a Bibliától József Attiláig, meglehetősen hosszú, Bethlen Kata azonban szükségképpen kerül első helyre, mert Annát nyilvánvalóan nyelvi (no meg történelmi és erdélyi) identitása is többszörösen ihleti: „Az én Istenemnek ítéletei egészen elhatalmaztak énrajtam, úgyannyira, hogy testemnek semmi részében épség nincsen, egészen elfogytam, az én szívem is engemet elhagyott. Ó, Uram, vajon száradott falevelet gyötrenél-e, vajon megemésztő tűz lévén, száraz pozdorjával mennél-e szembe úgy, hogy az meg ne emésztődne.” Bethlen Katának az ilyesfajta fogalmazásmódja, áttételesen, végig jelen van abban, amilyen testi-lelki konkrétságban szól magáról Sudár Anna, akit még az öngyilkosság gondolata is megkísért, amikor rádöbben, hogy Balázst el kell veszítenie. Ennek elviseléséhez, Bethlen Kata módjára, a vallásból merít erőt ő is: „És ha kiknek az Isten nehéz keresztet ad, vegyék észre azt innen is, hogy a Jóisten soha az övéire olyan próbákat nem ereszt, amelyek elviselésére elegendő kegyelmet is ne adna.”

Sudár Anna naplójának „többszintűsége” részben azon alapszik, hogy ő maga épít bele megjelölt vagy jelöletlen irodalmi utalásokat, részben azon, hogy tisztában van azzal: feljegyzései idegen kezekbe kerülhetnek (hiszen Farkas miatt ők a politikailag gyanús kategóriába vannak sorolva), ennél fogva lehúzások, áthúzások tarkítják a szöveget a naplóró öncenzúrájának dokumentumaiként. Van egy szint, amelyet még megkockáztat, s van egy másik, amelyet már nem mer vállalni. Ez a „szövegromlás” (ami – természetesen – szövegromlás) annak a fogalmazási önellenőrzésnek a mértéke, amely a 80-as évek Romániájában élő magyarok helyzetérzékelését tükrözi. Rónay László éppen a kihagyásokat, a törölt szakaszokat minősíti az igazi vallomásoknak, mert Sudár Anna ezek megfogalmazásával „bebizonyítja, hogy gondolkodása érintetlen maradt, mert van az emberi személyiségnek egy olyan tartománya is, amelyet nem ér el a megfélemlítés”.⁶

Van tehát a szövegnek egy diakrón, az irodalmi hagyományhoz kapcsolódó rétegezettsége, és van egy „szinkron”, a hatalomra tekintettel levő, a vallomás kockázatosságával összefüggő megoszlása. Az irodalmi utalásrendszer a szöveg belső terébe enged bepillantást, a lehúzások, a törlések a diktatúra által működtetett veszélyérzet érvényesülésének arányában adják vissza a naplóró

5 Uo. 241.

6 Rónay László: Vallomás a reményről (Jókai Anna: Szegény Sudár Anna). *Új Írás*, 1990/2, 108.

lelkiállapotát. Persze ez utóbbi tagolódásnak is megvannak a maga változatai. Egyik feljegyzés szerint: „Tegnap megjártuk a régi temetőt. Itt még jobbára mind magyarok fekszenek.” Tény ugyan, amit rögzít, mégis állam- sőt román-ellenes megnyilatkozásnak minősíthető, amely azt látszik bizonyítani, hogy Erdélyben a románok a betelepedők, az újonnan elszaporodók, az őslakosság magyar. Ennek pedig felforgató, irredenta sugallatai lehetnek a politikai rendőrség szerint. Anna mégis benne hagyja a szövegben, hiszen azt talán mégsem lehet tagadni, hogy voltak (vannak) eredetükben is magyar települések.

A napló szövege tehát Anna válogató-mérlegelő töprengéseit is nyomon követi, aminek révén még teljesebb képét kapjuk az erdélyi magyarok akkori helyzetének. (Azt, hogy ezt nyelvi formálás, kihagyás és lehúzás, benthagyás és nyomatékosítás teszi még érzékletesebbé, a kivételes érzékenységgű szövegformálás biztosítja.) A lélek mozgását követi a fogalmazás mikéntje, amely visszadja egy-egy döntés, mérlegelés ingamozgását. Szóba kerül például, hogy Sudár Anna magyarul tanítja írni-olvasni unokáját, s ehhez valóságos beosztást, munkatervet készít: „Ha nem is sikerült terv szerint haladnom vele, de a kicsi is több, mint a semmi... S igaza van Kálmusomnak: kisebb adagokban! Elvégre nem hajt a tatár! (Nem a tatár hajt.)” A töprengő számvetést a férj idézett véleménye árnyalja, majd a szólás (mely alighanem valóságos múltbeli közösségi sokk emlékét őrzi) általánosít, illetve általánosítana, ha nem villanna be nyomban: valamilyen belső kényszer és külső nyomás közegében mégiscsak „hajt”, mégiscsak sürget, biztat és fenyeget sok minden.

Ez a „hajtóerő”, ez az imperatívusz Anna kiválóságának és bukásának forrása. (Ez ama erény, melynek túlhajtása – Kemény szerint – bűnbe, de legalábbis katasztrófába sodor.) A református racionalizmus (kiszámítja, kauzális sorra formálja Balázs „felépítését”) keveredik sajátos vallási áhitattal, pietizmussal. (Ez a kettősség is megvan Bethlen Katában, legfeljebb nála a felvilágosult kálvinizmust színezi olykor középkorias misztika.) Etikái érzéke abban is hibátlanul működik, hogy a regény egyik legellenszenvesebb figurája a magyar Madarasné, aki feljelent, szívesen árt. Az egyik legpozitívabb, morálisan tiszta alak pedig a román Petru, a maga önzetlen jóindulatával. Arról nem is beszélve, hogy amikor Ekaterina súlyosan beteg, s ápolásra szorul, nyomban segítségére siet.

Ilyesfajta szilárd princípiumok nélkül talán nem is tudná komolyan venni a magyarság megmaradásának szolgálatát, a személy szerint rá háruló feladatot a szinte kilátástalan helyzetben. (Szép képi kivetítése ennek – bár nem értelmezi a naplóíró – a sovány fácska, amely „a köves oldalban, szinte minden humusz nélkül, a sziklák közt, a repedésben megél”). Tisztában is van azzal, hogy csak kikezdhetsen erkölcsi normák szellemével összhangban sikerülhet vállalkozása: „Nagyon fontos, hogy szeretetre neveljem. Szeretetre, amely nem zár ki senkit. Szent Pál levele. A szeretet soha el nem fogy.” (Odáig azért nem terjed erkölcsi igényességének hatóköre, hogy tudatosodjék benne: az ő harca jogos ugyan a romániai magyarság asszimilálódása ellen, de kudarcok és kétségek enyhítésére szolgálhatna annak belátása, hogy évszázadok során mekkora né-

met, szlovák, román tömegek magyarosodtak el, veszítették el nyelvüket, kultúrájukat.)

Sudár Anna elbeszélése elsősorban a lélek mozgását, önmagát is lelkesítő, vigasztaló lüktetését, dinamikáját adja vissza, s nem a romániai magyarság beszédmódját. Akadt is kritikus, aki elismeréssel illette Jókai Annát azért, amiért a tárgy nem csábította nyelvi ízeskedésre. „A téma rokonsága okán se Nyirő Józsefet, se Tamási Áront, se Tamás Menyhértet nem akarja követni.”⁷ Csak olyan fokig erdélyi a napló nyelve, ami elkerülhetetlenül utal az ottani közbeszédre: „mentem az alimentarába”. „Fiktív elbeszélőnek tulajdonítható autodiegetikus elbeszélésről lévén szó, hang és látószög ugyanaz. Úgy kapunk belülről elemzett eseményeket, hogy a narrátor szereplője az eseményeknek.”⁸ A szigorú időrendet tartó történetmondás olyan őszinteségre (is) törekvő „igazmondáshoz” vezet, melyben az elbeszélő mindenféle öncenzúra ellenére is megismerhetőnek és elbeszélhetőnek véli a lineáris eseménysort.

Ez akkor is így van, ha a naplóíró a csapásokat bár tolerálva, de a körülmények szorításában bizonyos képes beszédre, már-már mitizálásra kényszerül: Balázst Bartók táncjátékából a csodálatos mandarinnal, a Fehérlófiával, Dániel prófétával azonosítja, nem is szólva egyéb bibliai párhuzamokról. „Fényhordozó legyen, Istent és embert, népet és hazát úgy szolgáljon, részben tárulkozva, részben rejtekezve, senki által hivatalosan ki nem nevezve, de mindenki által szellemében meghatalmazottan...” A naplóíró majdnem szükségszerűen hullámzó önmegértésével függ ez össze: az identitás folytonos elvesztését, majd újraalkotását kénytelen átélni az életút változásának menetében.⁹

Sudár Annának Jókai Anna által leírt naplója mégsem viseli magán a belletrisztikai alakítás szemebetűnő jegyeit. Apró tények ismétlődnek benne, egyetlen személy nézőpontjának alárendelt szoros időrendhez idomul, a konfliktus retardáltságát nem csökkenti írói manipuláció, tehát a napló szövege látszólag egy nem szépírói fogalmazásmódot őriz. Olasz Sándor némileg másként látja: „A regény egyik nagy nővuma az ismétlődő események monotóniájának lelkiivilágra tett hatása. Kihagyásos cselekményfűzés, tragikus légkör, analitikus szerkesztés, drámát és lírát egyaránt kifejezni képes nyelv – mind-mind egy értelmezettségében is abszurd világ megfogható tragikumát szolgálják.”¹⁰ A magunk részéről ezeket a jellegzetességeket úgy ítéljük meg, hogy a „nem író” Sudár Anna feljegyzéseibe igen szerencsésen simulnak bele ezek a művészi ambíciót rejtetten tartalmazó kvalitások. Az elbeszélésmód spontaneitása, „művészi” eszközöktől mentes természetessége adja a mű üdeségének, hétköznapi természetességének varázsát, ami események mindennapos egymásra következésének s nem írói megtervezettségnek a látszatát kelti. A „nem író”

7 Tüskés Tibor: Jókai Anna: Szegegy Sudár Anna. *Kortárs*, 1989/11, 168.

8 Olasz Sándor: *Kortársunk Jókai Anna (Barangolás Jákob lajtorjáján)*. Bp., 2015, Kairosz Kiadó, 15.

9 Dobos István: *Az én színrevitele (Önéletírás a XX. századi magyar irodalomban)*. Bp., 2005, Balassi K., 15.

10 Olasz Sándor, uo. 132.

Sudár Anna elbeszélése így válhat „dokumentum regény formáját öltő belső drámává”.¹¹

Ennek a lélegzetelállító monológoknak minden eleme a hétköznapiság szférájában gyökerezik, bár variabilitása (voltaképpen sokjelentésű volta) „megszólítottjának”, a szövegben jelenlevő egyes szám második személynek alig érzékelhető modulációjában érhető tetten. Hangsúlyozottan unokájának ír, holott nyilvánvalóan önnön lelki terheitől szeretne megszabadulni ennek révén, igazából azonban lényegesen szélesebb körű olvasói felületet tételez fel, mint egy palackposta feladója, vagy még tovább emelve-szélesítve a címzettet: Istennek szánja. „Még ha fönn is marad ez a napló, még ha nem is pusztítják el, még ha Balázs maga akarja is: nem tudja más majd a magyar írást kiböngészni. Amit még írok, Istennek írom tán.” Az eseménysor mintegy két évnyi időszakot ölel fel, térben sincsenek nagy távlatok (a legszebb részletek egyike a Békás szorosban tett látogatás Balázskával), az elbeszélés legizgalmasabb pontjain a közelkép-szerű emberi gesztusok mély jellemző ereje érvényesül. (Mint Jókai Anna pályájának legkezdetétől mindig is.)

Mindenesetre a *Szegény Sudár Anna* minden mondatán érződik, hogy a Ceaușescu-diktatúra viszonyai határozzák meg a naplóíró attitűdjét. Bakonyi István már idézett kritikája (1990 tavaszán jelent meg) így kezdődik: „Elöljáró szavak: Midőn ezt írtam, kitisztult az ég... Egy népirtó rendszer remélhetőleg eltűnt a történelem színpadáról.”¹² Egy szenzációsan életszerű regényt tehát akkor ismer meg a magyar olvasó, amikor az ábrázolt világ megszűnt létezni Romániában. Tanulságai azonban egyáltalán nem évültek el, ahogy Tüskés Tibor rámutat: „Jókai Anna könyve keserűen eszméltet: amíg mi internacionalizmusról, toleranciáról, egyenjogúságról, összefogásról beszélünk, addig mások bennünket ék-népnek, idetolakodó izgága idegennek tekintenek.”¹³

Amit Sudár Anna kétszer aláhúzott parancsnak szán Balázs számára: „Ne olvadj be soha!” – az valóban a kisebbségi sorban való helytállás példázatává teszi a naplót. Lépésről lépésre (mesék, írni-olvasni tanulás) tervezi meg Anna ezt a programot, ugyanakkor lépésről lépésre veszíti el unokáját. Ez az egyéni kudarc (s Jókai Anna tapintata ebben érvényesül) mindenfajta patetikus kiterjesztés nélkül döbrent rá, hogy ez a vereség nem egy érzelmi kapcsolat elsorvadása csupán, hanem évszázados értékek és remények pusztulása. (Ezt a tényt a regény legkevésbé kegyetlen szereplője, Balázs édesanyja, Ankuca mondja ki: Balázs úgyis román lesz.)

Anna naplója sok-sok konkrétumot mond el a romániai állapotokról. Hogy hiába van sok magyar nyelvű újság, ha ugyanazokat a „baromságokat” írják. Hogy már magyar misére is egyre kevesebben mernek járni. Hogy a magyar gyerekeket mindenféle külsőséggel is manipulálják. (Balázs azzal dicsekszik,

11 Bárdos László, uo. 171.

12 Bakonyi István, uo. 108.

13 Tüskés Tibor, uo. 168.

hogy a május 1-jei felvonuláson milyen szép zászlókat kapott.) Mindehhez járul az amorális közállapotok terhe: Kálmus ugyan valóban súlyos beteg, tehát június közepéig teljesen jogosan látszik biztosítottnak a táppénze: „Lehet, hogy juttatás nélkül is sikerült volna, de az ember nem meri megkockáztatni, hogy ne korrumpáljon.” A magyarországi helyzetről is hiteles a tudósítás: az áttelepült Farkas „újságokba ír”, szeret „tiltakozni”, de nincsenek gondjai, mert olyan élettársa van, akinek a szülei jól szituáltak. A hírt hozó szavaiból az is kiderül, hogy bár általános, a politikai rezsim által sem kifogásolt támogatásban részesítik az „erdélyi menekülteket”, bizonyos disszonanciát ez is okoz. (Az Erdélyből érkezőt igyekeznek álláshoz, lakáshoz juttatni, amire a magyarországiak adott esetben évtizedeket várnak.)

Sudár Anna a magyar televízió silány műsorára is panaszkodik: „Egy valamit szeretek a magyar tévében: a Himnuszt az adás végén. Egészen halkra fogva a hangot, mindig végighallgatom. Ezt mintha egyenesen nekünk találta volna ki az ottani műsorszerkesztőség.” A sok ezer romániai magyar valós élményének roppant felidéző ereje van. Hiszen az erdélyiek panaszának végtelen sora az élet legkülönbözőbb területét érinti (a katonaságtól az iskoláig), ez a „lehal-kított” azonosulás a magyar himnusszal azonban valóban „szívettépően” jellemző. Olyan kifosztottságnak és mégis hűségnek a rádióhullámok biztosította néhány percnyi érvényre jutása ez, ami a legridegebb racionalitást is megindítja. (Micsoda élet az, melyben ez az éjféle, akusztikai azonosulás a személyiség utolsó mentsvára, boldogsága?)

Az imádság formájú (s nem büszkélkedő, nem harcias) magyar himnusz páratlan finomsággal érzékelteti azt is, hogy Sudár Anna magyarsággélménye a vallással is összefügg. Köztudottan: a bizánci eredetű görögkeleti románokkal szemben a magyarság akár katolikus, akár protestáns vallása révén a nyugat-európai, a római kereszténységhez kapcsolódik. Az is közismert, hogy a vallási hovatartozás Európában több esetben is a megmaradás, az elkülönülés jelképe (például a katolikus lengyelek és a lutheránus finnek identitástudata a görögkeleti orosz birodalmon belül), s ez igen szervesen épül bele Sudár Anna magyarságtudatába is. Anna vallásossága, persze, első szinten nem nemzeti reprezentáció, hanem a kétségbeesett ember menedékkeresése: „Ó, Isten – így fohászokodom –, vigyázz a gyermekre. Tartsd meg őt, hogy amivé szánom, az lehessen. Hogy mi módon, s mi által, én meg nem mondom. A Te szentséges elméd majd kifundálja.”

Minthogy a szubjektum nyelvi létezőmódja ősidőktől fogva egyúttal az én megjelenítése is, Anna esetében (hiszen szerfőlött őszinte és bátor önelemző, önértelmező) az ima megfogalmazása a megtisztulás alkalma is. Büntudattal ismeri be, hogy önzés és gyűlölet is van benne, Balázsban a maga félbemaradt, elrontott, tönkretett életét akarja folytatni, s hogy mindez nem sikerülhet, talán nem is Bábus (Eketarina) bűne, hanem a körülmények következménye. Bármilyen jó is Anna kapcsolata férjével, ezek a legbensőbb titkok, vívódások még vele sem oszthatók meg. Ebben is kicsit Árva Bethlen Kata rokona (vagy az

Önéletírás ihlete munkál a naplóíró Annában), aki ezt írja: „de senki mellettem nem volna, akinek kipanaszolhatnám magamat, hogy (amint szokták mondani) a panasszal megkönnyebbülne a fájdalom... Kiönteném azért most is nagy bizodalommal az én panaszimat az én mennyei atyámnak kebelébe.”

Szegény Sudár Anna naplója, bár hétköznapi léthelyzetből fakad, éppen magyarságtudat és keresztény önvizsgálat összekapcsolásával az egyedi, a közösségi és az egyetemes egységétől is nyer valami ismerős, ám ebben a formában a magyar irodalom egészében is egyedül álló megerősítést. Életszerűvé (s egyúttal mérhetetlenül távlatossá és általános érvényűvé) szinte észrevétlenül az teszi a regényt, ahogy ez az egész nemcsak szétválaszthatatlanul és vonzóan van jelen a naplóíró személyiségében, hanem ahogy lépten-nyomon vizuálisan és jelképi erővel marad meg az elbeszélés emlékezetes pontjain: „Maradt még egy csokor őszirózsám: megkerestem azt a tört, kivetett, torzó keresztet leghátul, immár a drótkerítés tövében. Ez annak idején túl nehéznek bizonyulhatott: valahogy itt maradt. Valami „Márton” „Élt szerényen megbúva, az Úrban boldogan kimúla” 179... Csak ennyi. Ő is az én halottam.” A kegyelet, a hagyománytisztelet és a hűség határoz meg mindent ebben a kisebbségi képzetben. Ez a magatartás morálisan magasrendű, nem gyűlölködő, legfeljebb nagyritkán hiszteroid, de végül is mindent eltűr a megmaradás kedvéért.

Amikor Anna Petrunak panaszolja bánatát (hogy Balázs mindent el fog felejteni, amire tanította), az együgyű román ember páratlan bölcsességgel válaszolja: Balázs azt nem fogja elfelejteni, amit tanult, legfeljebb azt, akitől tanulta. Ebbe a tanulásba beletörődve jut el Anna valamiféle megnyugváshoz, ahogy a fiatal magyar plébános, Kocsis Géza újításaival is együtt tud élni: „egészen előre, középre lehozatta az oltárt. És egy még nála is fiatalabb, hosszú hajú fiú ül a harmóniumnál, és mikrofonba éneklí a soros éneket. Ezt meg kell szokni. Kocsis Géza reverendája alól kisejlett a farmernadrág szára. Nehezen ülnék be hozzá a gyóntatószékbe.” És mégis be kell látnia, hogy a romániai magyarságnak ezt a fajta jövőjét kell elfogadnia (sőt segítenie), ami idők múltán és szokások változtán mégis tovább örökít annyit és úgy, ahogy lehet.

Ám bármiről is ír, mintha élne benne valamiféle remény (s ezt a reményt a történelem 1989 decemberében igazolta), hogy bár a jelenben az óvatosság, sőt a „rettegés birodalma” az ő földjük, de talán nem lesz mindig így: „Balázsom, mi itt nem vagyunk túlságosan közlékenyek. Attól félek, a te pergő nyelved is megakad majd. Ha majd először fordítják gyanútlan szavaidat tulajdon ellened. Arról ne végy példát, hogy neked mennyit beszélek. Egyébként szegény Sudár Anna nagyon is megtanult befelé szólni – még befelé sírni is, pedig az a legnehezebb.” Ez a reménytelenségről szóló regény (épp a benne mozgósított erkölcsi, kulturális, vallási értékek folytán) reményt is sugároz. Aminek garanciája a részben vallási képzetekkel megszólaltatott bizonyosság. Húsvétkor kerül a naplóba: „Feltámadunk, Balázsom! Feltámadunk!”

Az új, fiatal plébános tettekrezsége is bizonyos garancia: szeretetszolgálatot szervez, az öregek, a betegek segítségét tervezi, méghozzá felekezeti és nemze-

tiségi megkülönböztetés nélkül. Nemcsak újdonság ez az erdélyi egyházi életben (aminek csak felszíni eleme a hosszú hajú kántor és a farmernadrágos pap), hanem valami változásnak a reményét is magában hordozza. Így válik a befejezés olyan befejezetlenséggé (egy napló nem zárulhat csattanóval, hatásra kihelyezett végakkorddal), ami mégiscsak tartalmazza mindazt, ami Sudár Anna naplójában felgyülemlett. Az utolsó lapokon Anna a tények szintjén felismeri és beismeri a maga kudarcát, Balázs elvesztését. Ám szerepel (öntudatlan magabiztatásként, metafizikai garanciaként) a remény is: bizonyos csillagok több száz éve nem léteznek már, de mi még látjuk őket, mert fényük akkora utat jár be, hogy láthatók a mi szempontunkból. De ha ez igaz, akkor az is, hogy „megszületett az a csillag is, amelynek bár a felénk utazó fénye még nem ért el idáig, de ő már létezik, akkor is létezik, ha mi még most nem tudunk róla”.

Sudár Anna küszködései és látszólagos veresége azért jósol valamiféle megszabadulást, mert annyi érték és nemes szándék letéteményese, hogy mintegy magában hordozza annak szükségszerűségét is, hogy a megváltó jó fordulat akkor is létezhet, ha még nem tudunk róla. Az ő fáradhatatlan erőfeszítése olyan módon jelenít meg jogos és tiszta hűséget, hogy már tartalmaz is valamit a remélt változásból. Egy kisebbségi népcsoport fogyatkozhat (asszimilációval, elvándorlással és sok más módon is), de azzal, ha őriz és vállal nyelvet, hagyományt, történelmi örökséget, már bizonyította megmaradásra méltó életerejét. Eltorzuló, szinte mániákus nagyszülői ambícióval szegény Sudár Anna nem lelki hipochondriával terheli nemzeti identitását, hanem a rá nehezedő felelősség és kockázatvállalás deformáló következményeivel együtt futja be vesztesen is győztes pályáját. Jókai Anna regényének megrendítő igazsága ezen alapul. Nem idealizálja Sudár Annát, hanem esendőségében is megszeretettve az olvasó hihető, mert egyenrangú partnerévé teszi. Ez a sorsképlet női, nemzeti, családi, kulturális értékbizonyossága révén egy nemzeti kisebbség szenvedéseit az egyetemesség szintjére emelve képes bármely elnyomott népcsoport létharca mellé állítani. Konkrét valóságában azonban évszázadokra örökíti meg az erdélyi magyarság XX. századi viszontagságait.